

شناسایی مؤلفه‌های گردشگری مذهبی با تکیه بر هنر تعزیه

چکیده

صنعت گردشگری یکی از مهم‌ترین و پرسودترین صنایع در ابعاد جهانی است؛ زیرا تنها یک راه برای تفریح نیست، بلکه با استفاده از برنامه‌ریزی راهبردی و رعایت اصول توسعه پایدار می‌توان اقتصاد کشورها را توسعه داد. این پژوهش به مطالعه گردشگری مذهبی با تکیه بر هنر تعزیه پرداخته است. پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر نحوه گردآوری اطلاعات، کیفی است. مشارکت‌کنندگان در پژوهش، ۱۵ نفر از اساتید حوزه گردشگری و هنرهای آیینی، پیشکسوتان تعزیه به روش نمونه‌گیری گلوله برفی، مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته‌ای با آن‌ها انجام شد. روش پژوهش، پدیدارشناسی بود و برای تجزیه و تحلیل اطلاعات، از روش کولایزی استفاد شد. شایان ذکر است که روایی نتایج، از جنبه‌های بیرونی، توصیفی و تفسیری، ارزیابی و به تأیید رسید. تجربه مشارکت‌کنندگان، درباره گردشگری مذهبی با تکیه بر هنر تعزیه، در یازده مقوله سازمانی، اقتصادی، تبلیغاتی، محتوایی، فنی، پژوهشی، زیست محیطی، راهبردی، توسعه فرهنگی، قانون‌گرایی دسته‌بندی شدند. جهت احیاشدن هنر تعزیه و رونق گردشگری مذهبی باتوجه به تجارب افراد مشارکت‌کننده باید تعزیه در بُعد محتوایی، فنی و فیزیکی پربارتر شود و با اقتصاد گردشگری پیوند زده شود. همچنین به لحاظ فرهنگی، سازمانی، تبلیغاتی، قانون‌گرایی، توسعه، زیست محیطی و پژوهشی گردشگری مذهبی نیاز به تغییرات و تلاش بیشتری دارد تا علاوه بر رونق گردشگری مذهبی در کنار تعزیه پررنگ‌تر و پربارتر شود.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی گردشگری مذهبی در ایران.
۲. بررسی الگویی برای گردشگری مذهبی با تکیه بر هنر تعزیه.

سؤالات پژوهش:

۱. مؤلفه‌های گردشگری مذهبی با تکیه بر هنر تعزیه چگونه بوده است؟
۲. چه الگویی می‌توان برای گردشگری مذهبی با تکیه بر هنر تعزیه ارائه داد؟

کلیدواژه‌ها: گردشگری مذهبی، هنر تعزیه، الگوسازی.

مقدمه

گردشگری مذهبی یکی از قدیمی‌ترین انواع گردشگری در سراسر جهان می‌باشد که گردشگران را با مذاهب و فرهنگ‌های متفاوت پیوند می‌دهد. مذهب به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین انگیزه‌های سفر شناخته‌شده و این صنعت طی سال‌های اخیر به‌طور فزاینده‌ای رو به گسترش بوده است (صنایعی، ۱۳۹۶). گردشگری مذهبی مختص طبقه خاصی از اجتماع نیست. برای بسیاری از طبقات اجتماعی، گردشگری مذهبی تنها فرصت سفر به‌شمار می‌آید. همچنین این وضعیت در جوامع متوسط و میانی که طبقات متوسط آن از نظر مالی و از نظر اجتماعی توانایی سفرهای طولانی را ندارند، بیشتر به چشم می‌خورد و وقت آزاد آن‌ها اکثراً به‌وسیله بازدید از اماکن مذهبی و زیارتی پرمی‌شود (نیک‌بین، ۱۳۹۸). تأسیسات اقامتی و پذیرایی این نوع گردشگری مانند مسافرخانه‌ها و زائرسراها با توجه به بافت اجتماعی، فرهنگی و عقیدتی گردشگران و جامعه میزبان، دارای ویژگی‌های خاص خود بوده که در هر کشوری از تنوع بالایی برخوردار می‌باشد (مایر، ۲۰۰۴: ۴۲). در ایران نیز به دلیل دین اسلام و مکان‌های مذهبی و مراسم و آیین‌های دینی گردشگری مذهبی دارای اهمیت است. دولت‌ها و آژانس‌های جهانگردی نسبت به افزایش تعداد مسافران با انگیزه مذهبی یا حداقل افزایش دعوت به اماکن مقدس و دیدن آیین‌های دینی همراه با رشد کلی گردشگری میراث فرهنگی، توجه کرده‌اند. این علاقه به دلیل پتانسیل اقتصادی گردشگران مذهبی به‌وجود آمده است. در نتیجه، همراه با اماکن مذهبی مانند زیارتگاه‌ها، آیین‌ها و مراسم دینی به توریسم مذهبی ارائه می‌شوند (دروول، ۲۰۱۲).

گردشگری مذهبی راهی برای کمک به حفاظت از میراث و اماکن مذهبی و تقویت اقتصاد دیده می‌شود. همچنین در مورد گردشگری مذهبی به‌خصوص مناسک و آیین‌های دینی تحقیقات کمی انجام گرفته و کم‌تر در حوزه مطالعاتی قرار می‌گیرد؛ درحالی‌که گردشگری مذهبی از نظر اقتصادی دارای تأثیرات مثبتی است، بیشتر از طریق مراسم و یا سایت‌ها و دیگر راه‌ها به جنبه منفی و کم‌رنگ کردن این گردشگری پرداخته می‌شود. از دیگر معضلات گردشگری مذهبی این است که آموزش مناسب در مورد رفتار مناسب و معانی آیین‌های مقدس به گردشگران داده نمی‌شود و آن را کم اهمیت جلوه می‌دهند و اماکن زیارتی و مقدس با سایر فعالیت‌های آموزشی ترکیب شده است. کوهن استدلال می‌کند گردشگری جمعی به اماکن مذهبی باعث تأثیر منفی بر گرایش معنویت افراد محلی می‌شود (مادن، ۱۹۸۷: ۲۵۷). یکی از مراسم آیینی و دینی که در گردشگری مذهبی ایران نقش به‌سزایی دارد، هنر تعزیه است که از منظر فرهنگ تمدنی و سیاسی به شناساندن غنای فرهنگی ایران تأکید می‌کند. هنر تعزیه که به‌عنوان هنری نمادین به گردشگران مذهبی ارائه می‌شود. علاوه بر وحدت‌آفرینی و بُعد فرهنگی بر اقتصاد و اشتغال‌زایی باعث بهره‌برداری می‌شود و برنامه‌های نمایشی در ایران از تنوع و اصالت قابل‌توجهی برخوردار هستند که قادراند لحظات به یاد ماندنی را برای گردشگران به ارمغان بیاورند (رحمانی، ۱۳۹۲). هرچند اهمیت آیین‌های ماه محرم برای جذب گردشگران بر همگان روشن است اما نبود تحقیق و بررسی کافی در این زمینه سبب شده تا این حوزه از گردشگری از حضور گردشگران خارجی بی‌نصیب باقی بماند.

اهمیت تحقیق از لحاظ کاربردی در جنبه‌های اخلاقی و غنای فرهنگی آن است. ارائه الگوی گردشگری مذهبی با تکیه بر هنر تعزیه از منظر اخلاقی به گردشگران درس‌هایی می‌دهد و از لحاظ فرهنگی و اجتماعی موجب نزدیک شدن نسل‌ها توسط این هنر می‌شود. از سویی دیگر، درحالی‌که صنعتی شدن و فرآیند مدرنیسم در غرب باعث جدایی انسان‌ها از هم می‌شود، مراسم مذهبی همچون عزاداری ایام محرم، موجب پیوند میان نسل‌ها شده و از دورافتادگی و جدایی

انسان‌ها از یکدیگر جلوگیری می‌کند. پیوستگی و استمرار فرهنگی کارکرد دیگر این مراسم است. در آداب و رسوم و باورها و عقاید هر ملتی نهفته است که جنبه معنایی و غیرمادی دارد و ایران برای رشد صنعت گردشگری مذهبی خود از این منابع فرهنگی می‌تواند برای تشکیل سمینارها و همایش‌ها و دیگر رویدادها استفاده کند.

نیک‌بین (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان توسعه پایدار گردشگری مذهبی با رویکرد فراترکیب مدلی مفهومی ارائه داد. در این مطالعه با استفاده از رویکرد تفسیری یافته‌های انجام شده است. قادری (۱۳۹۸) پژوهشی با عنوان راهکارهای استفاده از مراسم تاسوعا و عاشورا به عنوان پتانسیل گردشگری فرهنگی - مذهبی در محدوده بخش مرکزی تهران به روش توصیفی انجام شده است. شفیعی (۱۳۹۸) پژوهشی با عنوان بررسی مراسم معنوی و آیینی در رونق گردشگری شهر یزد به روش توصیفی انجام شده است. نتایج این تحقیق حاکی از آن است که در ایران مراسم آیینی و مذهبی موجب حس تعلق خاطر و دلبستگی میان گردشگران شده است و همین امر موجب رونق گردشگری مذهبی در کشور می‌شود. صنایعی (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان گردشگری مذهبی در ایران به روش توصیفی و تحلیلی نتیجه گرفته است، بیش از هر چیز، ضرورت توجه به مقوله گردشگری مذهبی را فرصت‌های مادی، معنوی و فرهنگی هر منطقه مشخص می‌سازد. پیشقدم (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان نقش زیارتگاه‌ها و اماکن مذهبی در توسعه گردشگری مذهبی شهر شیراز به روش swot نتیجه گرفت ورود گردشگران به این مکان مقدس علاوه بر توسعه صنعت گردشگری مذهبی تأثیر مهمی در توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی شیراز دارد. مانیت (۲۰۱۴) در پژوهشی با عنوان مناسک دینی و توریسم مذهبی در هند به روش توصیفی نتیجه گرفت برپایی مناسک مذهبی باعث جمع‌آوری خاطرات مذهبی در توریسم می‌شود تاجایی که علاوه بر زمان برپایی مراسم دینی در دیگر زمان‌ها نیز توریسم جذب می‌شود. لاورتی (۲۰۱۶) در پژوهشی با عنوان مناظر موقت در گردشگری مذهبی به روش توصیفی نتیجه گرفت که آیین‌ها و مناسک دینی فضا را به طور موقت تغییر می‌دهند و مکانی برای رویدادهای دیگر در کیفیت طبیعی منظره به وجود می‌آورند. دومان (۲۰۱۵) در پژوهشی با عنوان بررسی پتانسیل گردشگری مذهبی مانيسا ترکیه با دیدگاه بازاریابی نتیجه گرفت مانيسا اهمیت تاریخی و مذهبی بسیاری برای گردشگران دارد که ارائه خدمات گردشگری مذهبی مانند کمپین و بسته‌های مذهبی و سوغات مذهبی را به عنوان راهکار ارائه داده است. برمر (۲۰۱۵) در پژوهشی با عنوان نقش رسانه در ترویج گردشگری مذهبی رومانی به بررسی نقش رسانه در ترویج گردشگری مذهبی ارائه کرده‌اند و نتیجه گرفتند که پوشش رسانه‌های فقیر، به ناشناخته ماندن رومانی در سطح داخلی و بین‌المللی انجامیده است. روگرسون (۲۰۱۵) در پژوهش خود با عنوان گردشگری مذهبی در آفریقا به روش توصیفی نتیجه گرفت گردشگری مذهبی در آفریقا دارای توسعه نامتوازن است و گردشگری مذهبی در شهرهایی مانند نجیر رشد بیشتری دارد.

پژوهش حاضر از حیث هدف کاربردی و از حیث روش پژوهش پدیدارشناسی است. از آنجایی که در پژوهش حاضر هدف شناسایی مؤلفه‌ها و ابعاد الگوی گردشگری مذهبی با تکیه بر هنر تعزیه می‌باشد، محقق نیاز داشت شاخص‌ها و مؤلفه‌ها را از دیدگاه‌های مختلف کارشناسان و اساتید خبره مورد بررسی قرار دهد، بنابراین محقق افرادی را که صاحب‌نظر در این زمینه و دارای فعالیت و تجربه بودند را مورد استفاده قرار داد که افراد مشارکت‌کننده ۱۵ نفر از خبرگان، مدیران و اساتید فعال در حوزه گردشگری و هنرهای آیینی نمایشی و تعزیه بودند. جهت شناسایی افراد از نمونه‌گیری گلوله برفی استفاده شد. بدین صورت که هر فرد مصاحبه‌شونده افراد دیگری که در زمینه تعزیه یا گردشگری مذهبی و هنرهای آیینی نمایشی دارای فعالیت و اطلاعات بودند را معرفی می‌کردند. روش گردآوری اطلاعات با استفاده از مصاحبه‌های عمیق نیمه‌ساختاریافته با مدیران گردشگری، اساتید گردشگری و هنرهای آیینی و تعزیه، که در حوزه

گردشگری و تعزیه فعالیت داشتند، صورت پذیرفت. در سؤالات مصاحبه از الگوی از پیش تعیین شده‌ای استفاده نشد. محقق در هر مصاحبه تلاش کرد تا داده‌های کیفی به صورت اکتشافی و بدون دست کاری ذهنی مورد تحلیل قرار گیرد. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات مبتنی بر مدل کلایزی است.

نتیجه گیری

در این پژوهش از روش پدیدارشناسی برای کشف پدیده گردشگری مذهبی با تکیه بر هنر تعزیه پرداخته شد. نتایج حاصل از پدیدارشناسی حاصل تجارب و احساسات خالص افراد مصاحبه کننده است. بنابراین تجربه افراد و تفسیر تجربه ها مرکز توجه پدیدارشناسی است. تنها روشی که می توان تجربه افراد را در مورد ماهیت یک پدیده به دست آورد تجربه کردن آن توسط خود ماست. پدیدارشناسی تنها یک روش یا مجموعه ای از عملیات روانی مورد نظر هوسرل نیست بلکه نگرش خاصی یا نوعی شیوه دیدن تلقی می شود که به رهیافت هایدگر نزدیک تر است. بنابراین مشاهده مشارکتی و مصاحبه های نیمه ساختاریافته و عمیق دارای اهمیت است؛ به عبارت دیگر در یافته های پدیدارشناسی ماهیت یک تجربه در زبان با کیفیت مطلوبی تجربه زیسته را به طور عمیق تری نشان دهد. این مطالعه براساس تجربه و دانش و احساسات ۱۵ مشارکت کننده طی مصاحبه های ۹۰-۱۸۰ دقیقه ای زبان گویای تعزیه و ارتباط و پیوند آن با گردشگری مذهبی نشان داد تعزیه جهت احیا و پیوند با گردشگری مذهبی نیاز به حمایت مالی و معنوی سازمان ها، داشتن مکان ثابت و نزدیکی به خدمات رفاهی دارد. تنوع در موضوع مانند شخصیت های معروف تاریخی و حماسی و برگزاری تعزیه در ایام تعطیلات در اماکنی با معماری و در بناهای تاریخی می تواند برای گردشگران جذاب باشد. همچنین گردشگری مذهبی نیاز به قانون گرایی جهت امنیت اماکن مذهبی و جان و مال گردشگران و منابع زیست محیطی دارد. تبلیغات گسترده و فرهنگ سازی در بومی کردن تعزیه و پیوند آن با گردشگری مذهبی نقش به سزایی دارند. بنابراین ۱۱ مؤلفه برای گردشگری مذهبی با تکیه بر هنر تعزیه که عبارت اند از:

ابعاد فنی، اقتصادی، راهبردی، فرهنگی، توسعه، زیست محیطی، قانون گرایی، تبلیغاتی، پژوهشی، محتوایی و سازمانی شناسایی شدند. در تحقیقات انجام شده به برخی از مؤلفه های پژوهش حاضر استناد شده که با تحقیقات ذیل هم خوانی وجود دارد. فراهانی (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان بررسی نقش گردشگری مذهبی در توسعه روستایی از دیدگاه گردشگران روستای چکان شهرستان مراغه به روش استنباطی نتیجه گرفت گردشگری مذهبی در روستای چکان در ابعاد کالبدی (رضایت از وجود پارکینگ در اماکن مذهبی، بهبود تأسیسات و تجهیزات، تغییر نوع مصالح، آسیب رساندن به آثار تاریخی و غیره) و اقتصادی (افزایش میزان داد و ستد، افزایش درآمدزایی مؤثر، گسترش خانه های جهت اقامت گردشگران بهبود سطح توسعه روستایی) در محدوده مورد مطالعه را به همراه داشته است. شیرمحمدی (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان منشأ آیین تعزیه با انجام تحقیق کیفی از طریق مصاحبه و مشاهده اسناد نتیجه گرفت که عواملی مانند باورها، عقاید، سرمایه های نمادین، علاقه، روابط اجتماعی و انگیزه های اقتصادی باعث استمرار تعزیه شده اند. نیازهای فطری و اجتماعی منشأ این مقولات هستند. جهانیان و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهشی شش رویکرد را برای گردشگری معنوی-مذهبی به روش اسنادی نگارش کردند که نتایج آن ها نشان داد رویکردهای جغرافیایی، تاریخی، اقتصادی، کاربردی و جامعه شناسی از جمله مواردی است که برای درک این مفاهیم قابل استفاده می باشند. روگرسون (۲۰۱۵) در پژوهش خود با عنوان گردشگری مذهبی در آفریقا به روش توصیفی نتیجه گرفت گردشگری مذهبی در آفریقا دارای توسعه نامتوازن است و گردشگری مذهبی در شهرهایی مانند نجیر رشد بیشتری دارد. کارتال (۲۰۱۵) در پژوهشی با عنوان بررسی پتانسیل گردشگری مذهبی مانيسا ترکیه با دیدگاه بازاریابی نتیجه گرفت مانيسا

اهمیت تاریخی و مذهبی بسیاری برای گردشگران دارد که ارائه خدمات گردشگری مذهبی مانند کمپین و بسته‌های مذهبی و سوغات مذهبی را به‌عنوان راه‌کار ارائه داده است. بنابراین در گردشگری مذهبی ابعاد اقتصادی و تبلیغاتی و فرهنگی و فیزیکی وجه تشابه تحقیقات پیشین با تحقیق حاضر است. عدم مصاحبه حضوری و تلفنی بودن آن‌ها به دلیل شرایط کرونا از محدودیت‌های تحقیق حاضر بود. پیشنهاد می‌شود تحقیقات پژوهشی بعدی الگویی جهت گردشگری مذهبی با تکیه بر هنر تعزیه ارائه دهند. همچنین جهت پیوند گردشگری مذهبی با تعزیه و حل مشکلات و سیاست‌گذاری‌های مناسب پیشنهاد می‌شود پیشکسوتان و اساتید خبره تعزیه با اساتید گردشگری و سازمان‌های زیربط جهت پررنگ کردن تعزیه این هنر آیینی و بومی رایزنی و همکاری داشته باشند.

منابع و مأخذ:

- ایمانی خوشخو محمدحسن، شفیع سعید، صباغ‌پور، مهدیه. (۱۳۹۳). تبیین مفهوم معنویت با استفاده از تحلیل محتوا، مجله مطالعات گردشگری، دانشگاه علامه طباطبائی، شماره ۲، ۱۰.
- بلوکباشی، علی. (۱۳۸۲). «تأملی در کارکردهای روانی- اجتماعی تعزیه‌خوانی»، هنر و مردم، تحقیقی در مورد منشأ تعزیه.
- رحمانی، خلیل، پورطاهری، مهدی. (۱۳۹۲). «برنامه‌ریزی راهبردی برای توسعه گردشگری مذهبی»، فصلنامه برنامه‌ریزی و برنامه‌ریزی فضایی، شماره ۱، صص ۴۳-۶۶.
- دهشیری، محمدرضا. (۱۳۹۵). «عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری مذهبی». مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، شماره ۱۲، صص ۹۲-۷۲.
- سنایی، علی. (۱۳۹۶). یک مدل مقصد گردشگری بر اساس نقاط تماس گردشگران ایجاد کنید. دیدگاه مدیریت بازرگانی، شماره ۳۲، صص ۱۴۵-۱۲۷.
- شمسی پور، علی‌اکبر، فرخ‌نیا، رحیم و علیرضایی، راحله. (۱۳۹۳). «معنی‌یابی و معناسازی متقابل شکر گرد و شکر گرد، مطالعه موردی شهر همدان». مجله برنامه‌ریزی و توسعه دور، دوره ۳، شماره ۱۱.
- فیض‌آبادی، مصطفی، وزیری محبوب، سید جمال. (۱۳۹۰). «ضرورت آینده‌پژوهی و روش‌های آن در توسعه گردشگری مذهبی»، همایش میقات الرضا(ع)، مشهد.
- مشهدی نوش‌آبادی، علی. (۱۳۸۹). تحقیق در مورد منشأ آیین تعزیه. مشهد.
- موسوی، میرنجف، سلطانی، ناصر. (۱۳۹۳) «تحلیلی بر نقش گردشگری مذهبی در توسعه شهری مطالعه موردی: امامزاده جعفر، یزد»، مجله پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، دوره ۵، شماره ۱۸، صص ۹۴-۷۷.
- نیک‌بین، مهناز. (۱۳۹۸). مدل مفهومی توسعه پایدار گردشگری فرهنگی با رویکرد ترکیبی. دوفصلنامه مطالعات گردشگری اجتماعی، سال هفتم، صص ۱۰۲-۷۳.
- یزدانی، کرامت. (۱۳۹۸). اماکن تاریخی- مذهبی استان فارس و گسترش گردشگری مذهبی، شیراز: انتشارات مؤلف.
- Blakwell, R. (۲۰۰۷). Motivations for Religious Tourism, Pilgrimage, Festivals and Events, "Religious tourism and pilgrimage festivals management: an international perspective, Raj, R., Morpeth, N.

Bremer, T.S. (୨୦୦୦) "Tourism and religion," in L. Jones (ed.) Encyclopedia of Religion, Detroit: Macmillan
Bremer, T.S. "Tourism and religion," in L. Jones (ed.) Encyclopedia of Religion, Detroit: Macmillan

Drule, M., A. Chis, M. Bacila, and R. Ciornea. (୨୦୧୨), "A New Perspective of Non-Religious.

Kartal, B., Tepeci, M., & Atlı, H. (୨୦୧୦). Examining the religious tourism potential of Manisa, Turkey with a marketing perspective. *Tourism Review*, ୬୦(୩), ୨୧୧-୨୩୧

Laverty, S. M. (୨୦୦୪). Hermeneutic phenomenology and phenomenology: A comparison of historical and methodological considerations. *International Journal of Qualitative Methods*, ୨(୩), ୧-୨୭

Maneenetr, T., & Tran, T. H. (୨୦୧୧). SWOT Analysis of Religious Tourism in Nong Khai Province, Thailand Proposed Guidelines to Incorporate Temple Stay Program. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, ୦୨(୩), ୧୭୧.

Motivations of Visitors to Sacred Sites: Evidence from Romania", *Social and Behavioral*

Nolan, M. L., & Nolan, S. (୧୯୯୨). Religious sites as tourism attractions in Europe. *Annals of tourism research*, ୧୯(୧), ୧୮-୪୮.